

Két úrasszony – egy beszéd Kelemen Didák két temetési beszéde (1718, 1724)

MACZÁK Ibolya*

Two ladies one oration: Funeral orations of P. Didacus Kelemen OFMConv

Előadásomban – korábbi kutatásaim folytatásaként – Kelemen Didák két korai (1718-as,¹ illetve 1724-es²) prédikációját elemzem, elsősorban szövegalkotási szempontból. Igazolom, hogy a két prédikáció kompilált szövegrészeket tartalmaz – ráadásul ugyanazt a szöveget a két beszédben más-más szövegkörnyezetbe állítja a hitszónok, érvényesítve ezzel a szerkesztői invenció sajátos esetét.

A két beszédnek, azaz a Koháry Judit, illetve Barkóczy Krisztina felett mondott halotti prédikációnak nem ez az előadás az első közös említése. Négy évvel Kelemen Didák halála után, 1748. május 2-án, gróf Haller Gáborné Károlyi Klára levelet írt P. Pál Imre minorita tartományfőnöknek, melyben arra kérte a rendi előljárókat (elsősorban természetesen a címzettet), hogy foglalkozzanak Kelemen Didák boldoggá avatási ügyének előmozdításával. Ebben már együtt említi meg az általam elemezni szándékozott két prédikációt. „Temetési alkalmatosságokban is oly gyülekezettel, midőn Mlgos Egri Püspök és Tizán túl s inen való földnek színe jelen volt, mind Nagy anyám Gróff Kohári Judith, Édes Anyám Gróff Barkóczy Kristina, Gróff Károlyi Ferencz Testvér Öcsém uram Felesége Gróff Csáki Kristina felet ő kegyelme prédikált az háznál.”³ A Kelemen Didák-féle gyászbeszédnek tehát már a boldoggá avatási anyagban is szerepet kaptak. Előadásomban az első két beszédet, azaz a Kohári Judit, illetve Barkóczy Krisztina felett mondott prédikációk nyomtatott változatát elemzem – elsősorban filológiai szempontból.

A két szöveg eredetije hat év különbséggel hangzott anya és lánya felett. Barkóczy Krisztina utolsó óhaja az volt, hogy édesanyja mellé temessék, a kaplonyi templomba. A két beszéd tehát hasonló körülmények között (a kaplonyi templomba való elhelyezés előtt), „Károly várában” hangzott el.

Az első – Koháry Judit felett mondott – beszéd a nyomtatott változat címlapjának tanúsága szerint 1718. július 13-án hangzott el. A kiadványon feltüntették Kelemen Didák nevét is. Ez utóbbi információ azért is jelentős, mert a másik, ugyancsak neki tulajdonított, 1724-es beszéden nincs feltüntetve a minorita hitszónok neve. Azt, hogy ez is a nevezett műve, Rákos Raymund szerint igazolja Károlyi Klára idézett levele és egy az általa látott példányban talált 1763-as, szerzősége vonatkozó megjegyzés is.⁴

Ezek az adatok önmagukban még nem elégséges érvek a szerzőség mellett (Kelemen Didák prédikációinak egyik legkorábbi elemzője, Ocskay György nem is tesz említésmelítést e műről⁵), de Rákos adatát alátámasztja az a Kelemen-levelezésben is megjelenő tény, hogy Károlyi Sándor (az elhunyt özvegye) a temetés után levélben elkérte Kelemen Didáktól temetési beszédének szövegét⁶ – feltehetően a ki-nyomtatás céljából.

*A szerző a MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.
A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ KELEMEN 1718

² KELEMEN 1724

³ GYÉL VI. 17/i 1. doboz. Vö.: P. KELEMEN 1979. 149–151.

⁴ Vö.: KELEMEN 1979. 149–151.

⁵ OCSKAY 1982. 436–448.

⁶ KELEMEN 1979. 149.

Barkóczy Krisztina temetéséről ismeretes egy olyan „gyűjtemény”, amely két beszédet tartalmaz – mindkettő név nélkül jelent meg. A fentiek nyomán joggal gondolhatjuk, hogy a „Seraphicus Szent Ferenc Szerzetéből való egy minorita barát” jelzéssel ellátott nyomtatvány lehetett a Kelemen-szöveg. A másik, ugyanez alkalomra megjelent szöveg alapját képező beszédet egy a nyomtatványon ugyancsak meg nem nevezett obszerváns (szalvatoriánus) ferences mondta el.

Érdemes megemlíteni, hogy elhangzott olyan beszéd is ezen a temetésen, amely nem nyerte el a hallgatóság – legalábbis annak minden tagja tetszését. Kelemen Didák Károlyi Sándornak írt, szeptember 9-én kelt levelében ugyanis a következőket írta:

T. Pr. Mihály atyám uram praedicatióján, úgy hallom, újtotta excellentiád bánattját; el hiszem édes M.[éltóság] Glis uram, az Excellentiád mély alázatosságából eshetett ez, hogy maga méltóságos nevit nem kívánta említeni. Külömben semmi notábilis fogyatkozást benne nem observálhattam, sőt másoktól is dicsirni hallottam. Való is, hogy a Szentírásból igen szép textusai voltak, s mely nagy szívvel kívánt s igyekezett abban, hogy Excellentiád tetczése szerint praedicálhasson, le sem írhatom. Azért Excellentiád méltóztassék ebből szomorúságra való okot ne venni magának.⁷

Hogy a Pr. Mihály által mondott beszéd megegyezik-e a nyomtatásban is megjelent, obszerváns ferences által jelzett szöveggel, azaz megenyhült-e végül Károlyi, vagy a beszédnek végleg nyoma veszett, nem tudjuk.

Még egy filológiai adat támasztja alá azt a vélekedést, hogy az 1724-ben megjelent minorita-beszéd – melynek teljes címe „Második halotti praedicatio, mellyet ugyan azon jó emlékezetire méltó ritka példájú Méltóságos Grófné Asszonynek Ő Excellentiájának gyászos pompája alkalmatosságával Károlyi Várában praedicálott Seraphicus Szent Ferenc Szerzetéből való egy minorita barát” – Kelemen Didák életművéhez kapcsolható: sok compilált szövegrészt tartalmaz, mely az ő műveire igen jellemző.

A két nyomtatvány címlapja

⁷ KELEMEN 1979. 152.

A szövegátvételek részletes elemzése előtt fontos néhány alapvető tény ismertetni a Kelemen Didák neve alatt megjelenő prédikációkról. Elsősorban azt, hogy nem tudjuk, milyen mértékben tekinthetők Kelemen Didák alkotásainak. Részint azért, mert igen sok kompilált – azaz szó szerint átvett, ám forrásmegjelölés nélküli – szöveget tartalmaznak Pázmány Péter műveiből.⁸ Másrészt igazolható, hogy néhány ilyen szöveg összeállítása sem egyértelműen Kelemen Didák munkája. A fellelt források alapján a minorita hitszónok 1727-es oltáriszentség-beszédéről (amely később böjt negyedik vasárnapjára való beszédként bekerült a Búzafejek című gyűjteményes kötetbe), magáról a *Buza fejek* című kötetről, az 1721-es beszédéről tudjuk, hogy egy Bernárd Pál nevű hitszónok hagyatékából származik. Ez utóbbi szerző művei tehát közvetítő forrást jelentettek Kelemen Didák számára a Pázmány-életmű tekintetében. Nem tudjuk azonban, hogy ezeket pontosan milyen módon és mértékben dolgozta fel a minorita hitszónok a neki tulajdonított beszédekben. (Arról sincsenek ismereteink, hogy vajon vannak-e még olyan további szerzők – vagy annak minősülő közreműködők –, akik közvetítő forrás lehetett Kelemen Didák és szövegalkotó elődei között. Azaz nem tudjuk pontosan, hány szerző munkája a Kelemen Didák neve által fémjelzett életmű.)

Jelen esetben tehát arra szorítkozhatunk, hogy a – fenti megszorításokkal – a minorita hitszónoknak tulajdonított szövegrészeket összevetjük Pázmány beszédeivel, ilyen módon jellemezve azt a kompilációs eljárást, amelyet – jobb híján – Kelemen Didák nevéhez kapcsolhatunk. (Itt jegyzendő meg az is, hogy a kompiláció vagy egy írói hagyaték esetén feldolgozása nem számított plágiumnak a korokban. Sőt éppenséggel kanonikus eljárásnak, az egyházi tanítás tisztaságának megőrzésére tett határozó kísérletnek számított.) Kelemen Didák maga is hivatkozik erre gyűjteményes kötetének – a már említett *Buza fejek*nek előszavában:

A' Felséges Mindenható Ur Isten, véghetetlen Irgalmasságából annyira gondot viselt mindenkor a' szegényekre és szükölködökre, hogy több kegyes Atyai áldási között, az Aratok után el hullott, 's meg maradt Buza fejeket is azoknak táplálására rendelte (...). Gondot viselt több szükölködő szolgálója között reám-is igyefogyott szegényre azon véghetetlen Irgalmasságú Felség, midön szent szolgálattyaiban hiven el járó és szorgalmatosan Arató munkási után: az az: az Anyaszentegyházban hiven tanító Sz. Atyák, és az ő Parancsolatit és törvényt szorgalmatosan hirdető Praedikátorok után számomra-is annyi Buza fejeket hagyott, hogy azokkal nem csak magam fogyasztásának eleget tehetnék, hanem más nálam inkább szükölködöknek is nyujthatnék segedelmet.⁹

A két úrasszony felett mondott, Kelemen Didákhoz kapcsolható halotti beszédek számos Pázmány Pétertől kompilált szövegrészt tartalmaznak. A két szöveg közös vonása, hogy mindkettő esetében jelentős mértékben támaszkodott a kompilátor Pázmány Pünkösdi utáni XV. vasárnapra szánt beszédére, ami a halálról szól. (Megjegyzendő, hogy Ocskay György szerint egy harmadik szöveget is kompilált Kelemen e forrásból: a Krucsay János felett mondott halotti prédikációt. Ezt azonban – egyelőre – nem támasztják alá szó szerinti átvételek.¹⁰)

A nemesasszonyok felett mondott beszédek érdekessége, hogy nem tartalmaznak egyforma Pázmány átvételeket: ebből adódóan a Pázmány-szöveg közöttük az összekötő kapocs: mintha a két beszéd ugyanazon (szöveg)test része lenne. Van viszont egy eddig azonosítatlan – bizonyosan nem Pázmánytól származó – szövegrész, amely mindkét prédikációban egyaránt szerepel: „Kersztények, ha szerettyük magunkat, ha örülünk lelkünknek, ha kívánnyuk a' szent Angyalokkal, és haza költözött bódolg lelekkel hóltunk után egygygütt élni, forditsuk arra minden igyekezetünket, és teljes tehetségünket, hogy végső órákon jó készüllettel találassunk.”¹¹ Természetesen lehetséges az is, hogy a beszédek egymás forrásai, de az is lehet, hogy eddig azonosítatlan, közös alapjuk van.

⁸ Erről bővebben: MACZÁK 2014. 157–167.

⁹ KELEMEN 1729. [Bevezető.]

¹⁰ OCSKAY 1982. 436–448.

¹¹ KELEMEN 1718. C2r; KELEMEN 1724. D2r.

A Barkóczi Krisztina felett mondott – és Kelemen Didáknak tulajdonított – második halotti prédikáció kompilált forrásai közé tartozik Pázmány Pütkösd után XVII. vasárnapra írt beszéde, amely az isteni szeretetről szól. Előbbi prédikációban olyan szövegrészek is találhatóak, amelyek közvetve utalnak egy-egy Pázmány beszédre. Ezt igazolják az alábbi szövegrészek is:

<p style="text-align: center;">KELEMEN Didák <i>Masodik halotti praedicatio (1724)</i></p>	<p style="text-align: center;">PÁZMÁNY Péter <i>Pütkösd után V. vasárnap II. prédikáció</i></p>
<p>„Vólna itt helye, hogy mek-mutatnók, hogy vannak kisebb, 's nagyobb bűnök; de hiszem, a' kik a' szent Irást olvasták, úgy-is tudják, mert világosan előnkbe-adta, s meg-különböztette maga Kristus Urunk. Minden, a' ki atyafiára haragszik, köteles az itiletre; a' ki pedig mondja az atyafiának raka, köteles a' gyülekezetre; a' ki pedig mongya bolond, köteles a' gyeheña tüzére.”¹²</p>	<p>„Nem győzném elő-számlálni a sok különböző vétkeket, melylyek a szállásban vannak. Azért csak azokrúl a két rend-béli vétkekrúl emlékezzünk, melylyeket megsentenciáz Christus, a mái Szent Evangeliomban: tudni-illik, a csúfoló gyalázásrúl és a szitkos rútitásrúl, melylyek sértegetik felebarátunk jó hírét-nevét és tisztességes böcsülletit.</p> <p>ELŐSZÖR azért: azt mongya Christus, hogy a ki felebaráttjának azt mongya, raca, nem szükség azt törvényre bocsátani, mint-ha kétes vólna, ha érde-mel-e büntetést, hanem tanácsos sentenciát kel fejére várni. [...]</p> <p>MÁSODSZOR: a szitkos nyelvrúl, azt mongya Christus, hogy, dixerii fra tri suo, fatue: reus erit Gehenna: ígnis, ' a ki atyafiát bolondnak mongya, megérdemli a Gehenna tüzet.”¹³</p>

Erről a szövegrészeiről tehát könnyen elképzelhető, hogy a nyelvnek vétkeiről (Pütkösd után V. vasárnap II. prédikáció) szóló Pázmány-beszéd egyes részeinek tömörítettje. A Barkóczi Krisztina felett mondott beszéd tehát számos különböző Pázmány szövegből áll össze – különféle mértékben: a szó szerinti, több oldalnyi terjedelmű szövegátvételektől kezdve az imént említett összefoglalásig.

A Koháry Judit felett mondott beszéd e tekintetben eddigi ismereteink szerint jóval egységesebb: egy szó szerinti Pázmány-forrást azonosíthatunk benne. A már említett, 1724-es beszéddel azonos, egyelőre azonosítatlan szövegrész azonban óvatosságra int, és további forráskutatásra sarkall.

Összességében elmondható, hogy a Koháry Judit, illetve a Barkóczi Krisztina felett mondott, Kelemen Didákhöz kapcsolható temetési beszédek jelentős mértékű, szó szerinti szövegátvételt tartalmaznak Pázmány Péter beszédeiből. (Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ezek alkalmazásával Kelemen Didák messzemenőig alkalmazkodott korának szokásaihoz és általános szépírói gyakorlatához.) A két nemesasszony temetésén elmondott prédikációt az egyéb köteteléken túl filológiai szempontból, szint láthatatlanul kapcsolja össze Pázmány Péter haláláról szóló szentbeszéde.

¹² KELEMEN 1724. [D4r].

¹³ PÁZMÁNY 1905. (Nyelvnek) 226., 228.

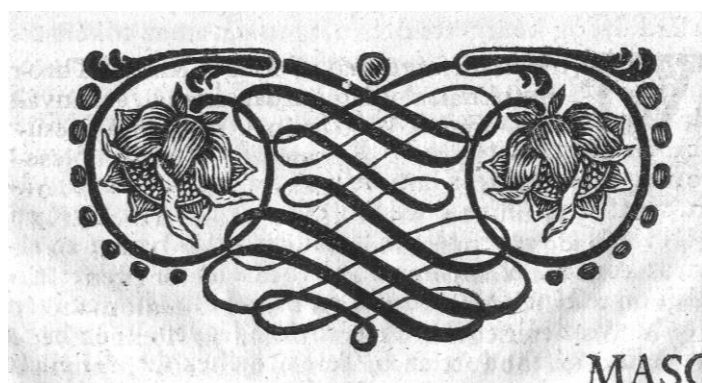
FÜGGELÉK

Szemelvények a Kelemen Didáknak tulajdonított prédikációk Pázmány-átvételeiből¹⁴

PÁZMÁNY Péter Az Halálról	KELEMEN Didák Halotti prédikáció (1718)
<p>„Két erős kötele vagyon Istennek, mellyel akarunkat magához vonzza és engedelmességre hódoltattya: egyyik irgalmasság, kegyelem, szeretet kötele, mellyel lágyan és gyengén édesgetvén, magához vonzza szívünket; másik igazság, fenyíték, boszszú-álló ostorozás vas-láncza és belincse, mellyel az ellene-rúgóldozókat engedelmességre téríti. Azért mongya Oseas-által: <i>In funiculis Adam trabam illos, in vinculis Charitatis</i>; hogy mind a szám-kivetett Ádám istrángival, mind a szeretet gyenge kötélevel vonzza magához az embereket. A szeretet kötelét Isten ő-maga fonta, kötötte, hozzánk-való sok jó-téteményivel és kivált-képpen szerelmes Fia váltóságával. Mert miképpen Isten semmivel nyilvánban nem ismértette hozzánk szerelmét, mint Szent Fia szenvedésével: azonképpen semmivel inkább nem gerjed szívünk az isteni szolgálatra és szerelemre, mint a mí kegyes Üdvözítőnk kinyyainak emlékezetivel. Az Ádám istrángi fonalát Éva anyánk fonta; mivel ő-tőlle volt eredete a bűnnek; Ádám atyánk pedig az ördög mesterkedése- és segítsége-által kötél-verő volt; mert a halál és minden nyomoruság kötelét nyakunkba rántotta. Nem Isten a bűn és halál oka, hanem az ördög irígységéből jött a halál e világra. Egy ember-által jött a bűn, és a bűnből áradott a halál minnyájunkra, mivel, <i>Stipendia peccati mors</i>; a bűn sóldgya halál.</p> <p>Úgy vagyon, a szeretet kötele magában erősebb, hogy a fiak szívét kegyes Attyokhoz kötelezze; de mivel a bűn-által szolgálává lett az ember, még pedig kegyetlen urak: bűn és ördög szolgáljává, innen vagyon, hogy a szolgálai erkölcs belé-avott és inkább félelemtúl, hogy-sem szeretettúl viseltetik.¹⁵</p>	<p>„Két erős kötele vagyon az Istennek, mellyel akarunkat magához vonzza, és engedelmességre hódoltattya, egyyik az irgalmasság, kegyelem, szeretet kötele, mellyen lágyon, és gyengén édesgetvén magához vonzza szívünköt, másik az igazság, fenyíték, boszszú-álló ostorozás vas láncza, és bilincse, mellyel az ellene rúgöldozókat engedelmességre téríti, a’ mint Oseás Próféta által világosan előnkbe adgya maga ő Sz. Felsége. <i>In funiculis Adam trabam illos, in vinculis charitatis</i>. Hogy mind a’ számkivetett Ádám istrángival, mind a’ szeretet gyenge kötelivel vonzza magához az embereket. Ugy vagyon hogy a’ szeretet kötele magában erősebb, hogy a’ fiak szívét kegyes Attyokhoz kötelezze. De mivel a’ bűn által szolgálává lött az ember, még pedig kegyetlen Urak, bűn, ’s ördög szolgáljává.”¹⁶</p>

¹⁴ Az egyező szövegrészeket félkövér betűtípussal jelöltem. További kiemelés (kurzíválás) az eredeti szövegekben.¹⁵ PÁZMÁNY 1905. (Halálról) 439.¹⁶ KELEMEN 1718. [A4r].

PÁZMÁNY Péter Az Halálról	KELEMEN Didák Masodik halotti praedicatio (1724)
<p>„Akik a halál képét leírták, formáját úgy rendelték, hogy abból megismértetnék minnyájunk állapotja. Szem-nélkül írván a halált, azt példázták, hogy a halál méltóságra nem néz, személyválogatás-nélkül pápát, császárt, ifiat, vént, szegényt, bóldogot egyaránt elviszen. Fül-nélkül írván, ismértették, hogy senki könyörgését, supplicálását, sivását, rivását elő nem vészi, a bölcsek okoskodását, az ékesen-szóllók hitetésit, a prókátorok mesterséges fogását fülébe nem eresztí, senki óhajtása, senki jajgatása, senki könyörgő vagy hízelkedő szava nem fog rajta. Mezítelen írván, jelentették, hogy semmi szépségen és gazdagságon nem kap: senki kincset és ajándékát bé nem vészi. Végezetre, kezében egy nagy kaszát vágólan írván, és a mellé ilyen mondást függesztvén: <i>Nemini parco</i>, senkinek nem kedvezek, arra mutattak, hogy valamint a kaszás a füvekben válogatást nem téssen, hanem noha egyik magassab másíknál, egyik szeb másíknál, de egy-aránt mind levágja, egy rakásba hányja, úgy a halál nem nézi, hogy emez hatalmasb vagy gazdagb, szeb vagy ifiab, erőseb vagy bölcseb, hanem egyenlőképpen lekaszá, földhöz vér és oly egy-arányúvá téssen mindeneket, hogy a holt csontok-közöt megválogatható külömbsege nem marad az embereknek. Azért, <i>Statum est</i>, végezésből ment-ki, változhatatlan és múlhatatlan törvény, hogy egyszer minnyáján meghallyunk.”¹⁷</p>	<p>„A'kik a' halál képét le-irták, formáját ugy rendelték, hogy abból meg-ismértetnék minnyájunk állapotja. Szem nélkül írván a' halált, azt példázták: hogy halál méltóságra nem néz: személy válogatás nélkül Császárt, Királyt, iffiat, vént, szegént, bóldogat egyaránt el-viszen. Fül nélkül írván, ismértették: hogy senki könyörgését, supplicatióját, sivását, rivását, bé-nem vészi, a' tudósok okoskodását, az ékesen szóllók hitetésit, a' Prókátorok mesterséges fogását, fülibe nem eresztí, senki könyörgő vagy hízelkedő szava nem fog rajta. Mezítelen írván, jelentették: hogy semmi szépségen, és gazdagságon nem kap, senki kéncsit, ajándékít bé-nem vészi. Végezetre kezében egy nagy kaszát vágólag írván, és mellé ilyen mondást függesztvén: <i>nemini parco</i> senkinek nem kedvezek; arra mutattak, hogy valamin-képpen a' kaszás a' füvekben válogatást nem téssen; hanem noha egygyik magosabb másíknál, egygyik szebb másíknál; de egyaránt mind levágja, rakásba hányja; ugy a' halál nem nézi, hogy eme' hatalmasbb, szebb, vagy iffiabb, erősb, vagy gyengébb; hanem egyenlő-képpen le-kaszál, földhöz vér, s' oly egyarányúvá téssen mindeneket, hogy a' holt csontok között meg-válogatható külömbség nem marad az embereknek. Azért végezésből ment-ki a' változhatatlan törvény, hogy egyszer minnyáján meg-kell halnunk, s' nem csak megkell halni; hanem hamar való időn kel annak lenni, mert Sz. Pál mondása szerént: <i>Tempus breve est</i>, rövid az idő: meg-rövidültek napjaink, nem élünk most annyit, mint a' régiek, nyólcz, kilencz száz esztendőket.”¹⁸</p>

¹⁷ PÁZMÁNY 1905. (Nyelvtnek) 441–442.

¹⁸ KELEMEN 1724. D1v. Az idézet második része is szó szerinti Pázmány-kompiláció, ám nem közvetlenül ehhez a szövegrészhez kapcsolódik.

FORRÁSOK

GYÉL = Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Gyulafehérvár/Alba Julia, Románia

VI. 17/i = Gyűjtemények, Kelemen Didák

1. doboz = Boldoggá avatására vonatkozó iratok (1724–1796)

KELEMEN 1718

KELEMEN Didák: *Halotti prédikáció*, nyomtatott Nagyszombat, az Académiának bötüivel, Gall Friderik, [1718]

KELEMEN 1724

[KELEMEN Didák], *Masodik halotti praedicatio*, Kassa, Akad. bet., Frauenheim Henrik János, 1724

KELEMEN 1729

KELEMEN Didák: *Buza fejek*. Cassán, Akad. Ny., 1729

KELEMEN 1979

P. KELEMEN Didák *levelei (1714–1743)*, sajtó alá rendezte RÁKOS B. Rajmund. Róma, 1979. 149–151.

PÁZMÁNY 1905 (Halálról)

PÁZMÁNY Péter: Az halálról. In: *Pázmány Péter Összes munkái VII. Prédikációk II. rész*. M. Kir. Tudomány-egyetem, Budapest, 1905. 439–459.

PÁZMÁNY 1905 (Nyelvnek)

PÁZMÁNY Péter: A nyelvnek vétkeiről. In: *Pázmány Péter Összes munkái VII. Prédikációk II. rész*. M. Kir. Tudomány-egyetem, Budapest, 1905. 215–231.

BIBLIOGRÁFIA

MACZÁK 2014

MACZÁK Ibolya: „Helyettem is légy fényes tűz majd korod ormán” (Kompiláció mint ferences–jezsuita „határvonal”). In: *Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*. Szerk.: MACZÁK Ibolya. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2014. 157–167. (*Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 8.*)

OCSKAY 1982

OCSKAY György: Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban = *Irodalomtörténeti Közlemények* 86.(1982) 436–448.